

С. Б. ЦЫБАКОВА
(Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ВОБРАЗ ВЯДЗЬМАРКІ Ў АПОВЕСЦІ АНАТОЛЯ БАРОЎСКАГА “СЦЕРАЖЫСЯ МАЙГО ГНЕВУ”

Аналізуюцца адлюстраваныя ў аповесці Анатоля Бароўскага “Сцеражыся майго гневу” славянскія, у прыватнасці, беларускія міфалагічныя ўяўленні пра ведзьмаў. Мэта работы – вызначэнне звышнатуральных здольнасцей, дэманічных рысаў гераіні твора – палескай вядзьмаркі Аксаны Журавель. Навізна даследавання заключаецца ў выяўленні спецыфікі асэнсавання аўтарам аповесці з пункту гледжання Бібліі і хрысціянскай рэлігіі сувязі вядзьмаркі з нячыстай сілай. Народныя дэманалагічныя вераванні і ўяўленні ўзбагачаюцца пісьменнікам новымі мастацкімі падрабязнасцямі, складаюць містычны план зместу аповесці.

Сюжэтную аснову аповесці Анатоля Бароўскага “Сцеражыся майго гневу” складае гісторыя, пачутая пісьменнікам “ад стогадовай бабулькі Дамінюскай ў вёсцы Крушнікі, што на Мазыршчыне” [1, с. 255]. Аўтар твора адлюстраванне вераванняў беларусаў, звязаныя з ведзьмай, адным з найбольш вядомых персанажаў агульнаславянскай ніжэйшай міфалогіі.

Ведзьма, вядзьмарка – гэта “жанчына, якая мае шкаданосныя здольнасці; дэманічная істота, звязаная з надпрыроднымі сіламі, жаночае ўвасабленне «нячыстай сілы» (да пары і дзеля службы д’яблу, шатану, чорту)” [2, с. 73]. У вобразе Аксаны Журавель, цэнтральнага жаночага персанажа твора, пісьменнік ўвасобіў найбольш тыповыя рысы палескай вядзьмаркі. Ідэйны сэнс аповесці заключае ў сабе і царкоўна-хрысціянскія ўяўленні аб цёмнай містычнай сіле, яе службыцелях. Анатоць Бароўскі цытуе евангельскія выслоўі, падкрэсліваючы тым самым прыярытэтнасць у сваёй свядомасці скарбніцы біблейскай духоўнай мудрасці, хрысціянскіх рэлігійна-этычных прынцыпаў. Эпіграф да аповесці складаюць радкі з Евангелля паводле Яна, у якіх сцвярджаецца ўсёмагутнасць Бога: “Напачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і слова было Богам. Яно было на пачатку ў Бога: усё праз Яго пачалося, і без Яго нішто не пачалося з таго, што пачало быць...” [1, с. 153].

Аўтарская пазіцыя, выказаная неаднаразова ў форме біблейскіх цытат, надае ідэйна-мастацкаму зместу твора прыгчападобны характар. Аповесць завяршаецца павучальнымі словамі бабулі Дамінюскай, у якіх выяўляецца глыбокае разуменне народам наступстваў парушэння Божых заветаў: “Ніколі нельга нікога ні ў чым прымушаць, скажу табе, нябожко, ісці супраць волі чалавека. Тым больш у каханні, ды прымяняць яшчэ для сваёй задумы чорныя сілы... Прымус – як гадзюкі ўкус...” [1, с. 255].

Вышэйпрыведзенае народнае выслоўе звязваецца ў мастацкім свеце аповесці з вобразам Аксаны Журавель. Дзяўчына, каб выклікаць пачуццё кахання да сябе ў аднакласніка Вінцука Уюнова, звярнулася да чорнай магіі. Праз твор праходзяць містычныя матывы саюза з цёмнай нябачнай сілай. Аксана з’яўляецца носьбітам шэрагу ўласцівасцей, замацаваных за вядзьмаркай у народна-дэманалагічнай традыцыі славян, у прыватнасці, беларусаў-палешукоў. У аповесці адлюстроўваюцца дэманічныя рысы, звышнатуральныя здольнасці ведзьмы як персанажа палескай міфалогіі. Сярод асаблівасцей і функцый палескай вядзьмаркі, пералічаных Л. М. Вінаградавай, неабходна, перш за ўсё, вылучыць “сувязь са злымі духамі” [3, с. 98]. Аксана свядома служыць д’ябальскай сіле, яе душа цалкам належыць нячыстаму духу, якога дзяўчына просіць дапамагчы ў сваім чарадзеі, называючы яго часцей за ўсё “Уладаром Цемры” [1], а таксама “Чарам” [1, с. 161], “чорным кардыналам” [1, с. 162], “Панам” [1, с. 181]. Гераіня звяртаецца да чорнай магіі, верыць у магутнасць “Уладара

злых памкненняў і жаданняў” [1, с. 180]. Яе звышнатуральныя здольнасці ў значнай ступені з’яўляюцца вынікамі саюза з нячысцікам. Вясковая паштарка ўмее распазнаваць патаемныя пачуцці людзей, ведае іх думкі. Ахвярай закліяцця палескай вядзьмаркі становіцца яе суседка па санаторным пакоі, самаўпэўненая прыгажуня Людміла Хвойная. Закліяцце заключаецца ў тым, што на пажадлівую Людку мужчыны не звяртаюць ніякай увагі, Аксана ж на вячэрніх танцах не можа адбіцца ад кавалераў. Злая чарадзейка помсціць жанчыне, якая кепска падумала пра яе знешні выгляд.

У творы ўвасобіліся міфалагічныя ўяўленні аб тым, што ведзьмам “падпарадкоўваліся і такія ўсёмагутныя стыхіі, як гром і маланка” [4, с. 28]. Пагражаючы Вінцуку, які не змог яе пакахаць, пакрыўджаная служка Чара выклікае смяротную маланку: “У небе нечакана жыханула маланка – і злы пярун ударыў у сухі дуб, у вяршыню яго. І абгарэлая галіна, адламаўшыся, упала на зямлю, на шчасце, нікога не зачпіўшы, але ўпала непадалёк ад Вінцука – за два метры ад яго...” [1, с. 232].

З маральна-псіхалагічнага пункту гледжання пісьменнікам пераасэнсоўваецца народная вера ў здольнасць ведзьмы да ператварэння ў жывёл і птушак. Застаўшыся сам-насам з цнатлівым юнаком, Аксана ўяўляе сябе арліцай, “якая гатова была сваёй вострай і моцнай дзюбай упіцца ў сэрца Уюна...” [1, с. 171]. Разуменчы, што яна не змагла абудзіць у Вінцука ўзаемнае пачуццё, вядзьмарка бачыць сябе ў вобразе жураўліхі з падрэзанымі крыламі, якая не дачакалася сумеснага палёту з Уюном-Жураўлём, “бездапаможна кумільгалася і ўпала на жытнёвае поле, на маладую збажыну, змяла яе, скуеўчыла, сама ж балюча выцялася грудзьмі аб глебу” [1, с. 174]. Д’ябальскае зло, пад уладай якога знаходзіцца душа дзяўчыны, ўвасабляецца ў вобразе гадзюкі: “Гадзюка! – апякла здагадка, і ён рэзка адскочыў назад. – Няўжо мяне паджыдаеш, няўжо і тут Аксана свой след пакінула, мяне палохае?” [1, с. 198]. Замест змяі Вінцуку бачылася помслівая вядзьмарка. Эгаізм, злоба, хітрасць, свавольства і амаральнасць Аксаны падкрэсліваюцца пры дапамозе параўнанняў гераіні з драпежнымі жывёламі. У размове з чарадзейкай Вінцук называе яе лісой і пантэрай. Журавель, адчуваючы душэўную нязменнасць свайго абранніка, лічыць: “Самы вялікі грэх – адмаўляць жанчыне” [1, с. 173]. Крык адчаю пакрыўджанай абыякавасцю каханага дзяўчыны параўноўваецца з крыкам ваўчыцы, “якая адчула сябе адрынутай самім важаком зграі...” [1, с. 175].

Мастацкім пераасэнсаваннем дэманалагічнага матыву ператварэння з’яўляецца метамарфоза палескай вядзьмаркі ў крумкача, якая ўяўляе сабой адзін з элементаў містычнага плана зместу твора. Мёртвага крумкача мясцовыя жыхары знаходзяць побач з цэлам паштаркі, якая загінула ад удару маланкі. Смерць Журавель, паводле народных павер’яў, – “дурная смерць”. “Лічылася, што «дурная смерць» знаходзіць тых, хто нейкім чынам займаўся непрадугледжанымі канонамі тагачаснага грамадства справамі і ў выніку гэтага парваў свае сувязі з абшчынным калектывам, з’яднаў сябе з міфічным, асацыяльным светам” [4, с. 17], – заўважае А. М. Ненадавец.

Страх людзей перад чарадзействам, уяўленні пра звышнатуральныя здольнасці вядзьмаркі раскрываюцца ў партрэтных характарыстыках Аксаны. Колер яе вачэй змяняецца ў залежнасці ад настрою, пачуццяў гераіні. Апісанне рэзкай, нават раптоўнай перамены колеру вачэй вядзьмаркі ў стане гневу выконвае ролю значнай з псіхалагічнага пункту погляду дэталі: “Што, Уюн?! Змірыцца?! – дзяўчына перамянілася ў твары, і вочы з блакітных адразу ж ператварыліся ў чорна-смяляныя, злосныя, атрутныя” [1, с. 231]. Гнеў – моцны афектыўны стан, які, паводле хрысціянскага вучэння аб чалавеку, лічыцца адным з галоўных грахоў. І. А. Глухаў адзначае: “Нішто так не спальвае душу, як гнеў, за які чакае пакаранне аж да геены вогненнай <...>” [5, с. 376]. Успрымаючы бяспаснасць Уюнова як знявагу сваёй жаночай годнасці, Аксана прыходзіць у стан гневу, імкнецца адпомсціць крыўдзіцелю.

У словах чарадзеікі, адрасаваных Вінцуку, якія сталі назвай твора, выяўляецца рашэнне злой сатанінскай волі, цвёрды намер бязлітасна знішчыць ненавіснага каханага. Пагроза вядзьмаркі гучыць у тэксе аповесці як закліцце, перадаючы пачуццё жаночай крыўды, з якім нельга змірыцца.

У партрэтных характарыстыках ведзьмы, якой не ўдалося аблытаць сваімі чарамі хлопца, падкрэсліваюцца яе моцны тэмперамент, цялесная прыгажосць. Сцэны спакушэння Аксанай Уюнова ўключаюць у сабе адлюстраванне эратычных фантазій, інтымных прызнанняў і бессаромных паводзін дзяўчыны, пачуцці і думкі якой цалкам сканцэнтраваны на імкненні змяніць каханага, выклікаць у яго ўзаемную безразважлівую жарсць. Вінцук – антыпод чарадзеікі-спакусніцы. Па меркаванні Журавель, ён – “цяльпук няшчасны” [1, с. 165]. Уюноў верыць у Бога, перакананы ў тым, што ў душы кожнага чалавека “жыве Хрыстос” [1, с. 171]. Узвышанасць розуму і пачуццяў, душэўная чысціня юнака выяўляюцца ў яго любові да творчасці Максіма Багдановіча. Вінцук лічыць яго святым чалавекам, у вершах якога “перададзена ўся Біблія” [1, с. 173]. Аксана з трывогай адчувае непадуладнае сваім чарам моцнае ўздзеянне мастацкага свету геніяльнага беларускага паэта на душу каханага.

Анатоль Бароўскі ўключае ў тэкст аповесці ўяўленні аб тым, што “ведзьмы бываюць *народжанья*, якія ведаўство атрымалі ў спадчыну, і *навучанья* – яны па асабістым жаданні склалі дамову з нячысцікам” [6, с. 241]. У вобразе Журавель увасобіліся, у першую чаргу, вераванні, звязаныя з народжанымі вядзьмаркамі. Характарызуючы Троню, Аксаніну маці, якую ў вёсцы лічылі злой чарадзейкай, аўтар аповесці называе адну з найбольш вядомых шкаданосных функцый вядзьмаркі як персанажа палескай народнай дэманалогіі: “Яе баяліся людзі, бо яна магла наслаць чорныя атрутныя стрэлы як на людзей, так і на хатніх жывёлін... Каровы малако нечакана пераставалі даваць, свінні есці, а то і зусім падохнуць...” [1, с. 167]. На магіле Троні Аксана знаходзіць у гаршчэчку патрэбнае ёй для ўсталявання кантакту з нячысцікам.

Ведзьмай паўстае і бязбожніца Макушыха, Аксаніна бабуля, якая, ведаючы, што яе ўнучка знаходзіцца ў хаўрусе з нячыстым духам, падтрымлівае намаганні дзяўчыны, скіраваныя на ўзмацненне сувязі з “Уладаром Цемры” [1]. Адна з незвычайных уласцівасцей Макушыхі – здольнасць прадбачыць жудасныя падзеі, бяду. Вядзьмарка прадказвае смерць Сымона, брата Вінцука. У размове з Мальвінай, маці хлопца, яна зларадна заўважае: “ – А Сымонка твой хутка ў вёску прыедзе... Толькі ў срэбным касцюме, што і не разгледзіш яго, як след...” [1, с. 185]. Трагічныя падзеі, апісаныя ў творы, адбываюцца ў перыяд Афганскай вайны: “Толькі тады, калі ваенкаматаўцы прывезлі срэбную цынкавую труну з Сымонам, зразумела злавесны сэнс прадказання Макушыхі...” [1, с. 185].

Рысы навучанай вядзьмаркі праяўляюцца ў тым, што Журавель уступае ў кантакт з нячысцікам, выклікаючы яго дзеля атрымання чарадзейнай сілы на чорныя справы. У начны час Аксана вядзе размовы з Чарам, раіцца з ім, адкрываючы самыя патаемныя куткі сваёй душы. Анатоль Бароўскі паказвае своеасаблівае ўнутранае перараджэнне гераіні, якая пераймае ад свайго нябачнага ўладара моцную чорную энергію, набывае новыя, больш дасканалыя ў параўнанні са звышнатуральнымі ўласцівасцямі Троні і Макушыхі магічныя здольнасці.

У аповесці знайшлі адлюстраванне народныя вераванні, паводле якіх “шкодныя здольнасці вядзьмарак узмацняюцца ў поўню <...>” [6, с. 242], а таксама ў перыяд пасля поўначы да світанку, да першых пеўняў, паколькі ўспрыманне спева гэтай птушкі “як сігналу наступлення новага дня, сонца і адпаведна канца ночы пашырылася да разумення яго як распуджвання нячыстай сілы, сігнала пра канец яе «дзеяздольнасці»” [7, с. 355]. Аксана чарадзеінічае да таго часу, калі “павінен

напомніць пра сябе першы певень” [1, с. 180]. Яе дзеянні і словы маюць магічны сэнс: голая вядзьмарка прабягае па слядах Вінцука, якія засталіся на халоднай роснай траве, “шырока размахваючы рукамі, як крыламі” [1, с. 180], качаецца на тым месцы, дзе ён сядзеў, не шкадуючы свайго цела і даводзячы сябе да стану знямогі, “да памаракі, адначасова звяртаючыся да нябачнага ценю <...>” [1, с. 180]. Аксана баіцца пачуць спеў пеўня, бо ведае, што сіла валадара зла “заканчваецца з наступленнем святла і з усходам сонца” [1, с. 181]. Аўтар аповесці, апісваючы пачуцці вядзьмаркі, заўважае, што пасля таго, як прачнуліся першыя пеўні, яна хутка вяртаецца ў сваю пуньку, і, засынаючы, становіцца “ранейшай Аксанай Журавель, звычайнай дзяўчынай <...>” [1, с. 181].

Як вынік магічных дзеянняў ведзьмы пісьменнік паказвае зацяжненне розуму і амаль поўнае аслабленне волі Вінцука. Анатоля Бароўскі стварае карціну прывіднай рэчаіснасці, дзе валадарыць нячыстая сіла. Уюнову, думкамі і пачуццямі якога нібыта кіруе служка Чара, здаецца, што ён чуе “голас з цемры – ці то Кацярыны, ці то Аксаны – мілагучны, добразычлівы” [1, с. 251]. У адлюстраванай фантазмагарычнай рэчаіснасці вядзьмарка паўстае і ў выглядзе маці Вінцука, за якой ён даверліва ідзе па сцяне недабудаванага высотнага дома на апошні паверх. Герой выпрацоўваецца ад смяротных чараў Журавель, дзякуючы дапамозе дзедка Нікадыма і сіле малітвы Гасподняй “Ойча наш”. Стары Нікадым – носьбіт магічных ведаў і звышнатуральных здольнасцей, якія ён выкарыстоўвае дзеля дабра, дапамагаючы людзям.

Такім чынам, аснову мастацкага свету аповесці Анатоля Бароўскага “Сцеражыся майго гневу” складаюць палескія міфалагічныя ўяўленні аб вядзьмарках, іх звышнатуральных і шкаданосных здольнасцях. Аўтар твора пераасэнсаваў і ўзбагаціў новымі мастацкімі дэталі матывы сувязі ведзьмы са злымі духамі, яе ператварэння ў жывёл і птушак. Пісьменнік, нягледзячы на адлюстраванне веры ў магутнасць вядзьмарства, выказаў думку аб перавазе Божай сілы над яе антаганістамі, служкамі д’ябла. Народна-дэманалагічныя ўяўленні ў аповесці ў значнай ступені адлюстраваныя з пункту гледжання Бібліі і хрысціянскай рэлігіі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Бароўскі, А. М. Сцеражыся майго гневу / А. М. Бароўскі // Аповесці. Аповяданні. Нарысы. – Гомель : ОАО «Полеспечать», 2012. – С. 153–255.
- 2 Салавей, Л. Ведзьма, вядзьмарка / Л. Салавей // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка ; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – С. 73–74.
- 3 Виноградова, Л. Н. Ведьма / Л. Н. Виноградова // Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80 – 90-х гг. XX века. Т. 1: Люди со сверхъестественными свойствами ; сост. Л. Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. 2-е изд. – М. : Издательский Дом ЯСК: Языки славянской культуры, 2017. – С. 36–256.
- 4 Ненадавец, А. М. Сілаю слова. Чорная і белая магія / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларусь, 2002. – 350 с.
- 5 Глухаў, І. А. Праваслаўны катэхізіс / І. А. Глухаў; пераклад з рускай мовы В. В. Ждановіч. – СПб. : Таварыства памяці ігуменні Таісіі, 2013. – 520 с.
- 6 Дучыц, Л. Язычніцтва старажытных беларусаў / Л. Дучыц, І. Клімковіч. – Мінск : Харвест, 2014. – 368 с.
- 7 Валодзіна, Т. Певень / Т. Валодзіна, Л. Дучыц, С. Санько // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. ; склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – С. 355–356.